

Citation:

Кунева, И. (2018). Някои типове съществителни имена в българския език с оглед на формалното им описание. *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1660>

Kuneva, I. (2018). Niiakoi tipove sűshtestvitelni imena v bűlgarskiia ezik s ogleđ na formalnoto im opisanie. *Slavia Meridionalis*, 18. <https://doi.org/10.11649/sm.1660>

Илияна Кунева

Институт за български език
Българска академия на науките

Някои типове съществителни имена в българския език с оглед на формалното им описание

Статията е разработена във връзка с проекта *Нормативна граматика на българския език*. В описателната част на граматиката се предвижда представяне на набора от езикови единици в българския език, класифицирани според формални критерии. Това описание се различава от съществуващите до момента граматични трудове, а също и от други формални описания. В последната академична граматика, издадена преди повече от 30 години – *Грамматика на съвременния български книжовен език* (ГСБКЕ, 1983), се използва съвсем различен подход на описание, а правените досега формални описания на българския език – типовите таблици на Б. Кръстев (Кръстев, 1990) и *Речника за правоговор, правопис и пунктуация* (РППП, 1998), нямат нормативен характер и не отразяват напълно актуалното състояние на лексикалния състав. Освен това има различия при определянето на броя и състава на класовете думи, като най-вече това се отнася за местоименията, които традиционно се отделят в самостоятелен клас, въпреки че споделят формалните характеристики на други класове. Редица особености, които се разглеждат по-долу, не са взети под внимание при посочените формални

This work was supported by the Bulgarian Ministry of Education and Science.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2018.

описания, правени досега – акцентна дублетност според книжовната норма, дублетност при форми според книжовната норма¹, разделяне на омонимни лексеми, традиционно описвани като една, и др.

Основният принцип, на който се основава формалното описание на класовете думи, е независимото разглеждане на формата и значението, т.е. основава се единствено върху релевантни формални показатели. Този подход на описание е приложен от В. Малджиева (Малджиева, 2009), която изяснява и основните положения: *...граматическа класификация на лексемите може да бъде изведена по пътя на дихотомично логическо деление чрез прилагане на следните морфологични (словоизменителни, флективни) и синтактични критерии: 1.[+/- изменя се], 2.1.[+/- изменя се по член], 3.1.[+/- изменя се по род], 4.1.[+/- изменя се по число], 3.2.[+/- изменя се по лице]; 2.2.[+/- употребява се самостоятелно], 3.3.[+/- има свързваща функция], 4.2.[+/- може да свързва глагол с име], 5.[+/- може да свързва лексеми с една и съща синтактична функция], 6.[+/- може да се съотнася с целия изреченски израз]* (Малджиева, 2009, с. 38–39). Според тези критерии, за да се отдели еднозначно класът на съществителните имена, е достатъчно да притежават три основни характеристики: изменят се по член и число, не се изменят по род (Малджиева, 2009, с. 41–42). Сред типовете съществителни имена се срещат и такива, които са само с форма за единствено число или само с форма за множествено число – те ще бъдат разгледани по-нататък при типовете с дефективна парадигма.

След като еднозначно лексемите са причислени към класа на съществителните имена, е необходимо тяхното класифициране по флективни типове, което също се основава на точно определен набор от критерии, релевантни за българския език. Между тези критерии съществува йерархия (вж. Станчева, Томов, Паскалев, Кунева, & Микова, 2017): *От първостепенно значение при този анализ са флективните морфемни, които са репрезентанти на флективната категория в лексемата. Така характерен за даден тип е преди всичко наборът от окончанията. Този критерий позволява обособяването на типове и се проявява при всички лексеми от именните класове, затова е примарен. Следващ критерий е наличие/отсъствие на промени във флективната основа. Такива промени могат да бъдат: удължаване на флективната основа при формоизменението чрез добавяне на суфикс (например град – град-ов-е, море – мор-ет-а); съкращаване на флективната основа при*

---

¹ Книжовните форми са според последния излязъл академичен правописен речник – „Официален правописен речник на българския език“ от 2012 г. (ОПР, 2012).

формоизменението чрез отпадане на суфикс (например *християнин* – *християн*-и с отпадане на *-ин*); алтернации вследствие на морфемното обкръжение (например *променливо я*, *непостоянно ъ*, *непостоянно е*, групи *-ър/-ръ*, *-ъл/-лъ* и др.). Критерии, които служат за обособяване на типове в класа на съществителните имена, са още и мястото на ударението, напр. дали се мести върху окончанието (*село* – *селà*) или върху членната морфема (*син* – *синѐт*), или има акцентна дублетност, както и мекост на съгласната, която са проявява при членуваната форма в ед.ч. и при бройната форма: *път* – *пѐтят*, *рул* – (два) *руля*. Друг критерий е окончанието за звателна форма (например дали е *-е*, или *-о*). Липсата на форми е основание за отделянето на типове с дефективна парадигма. В таблицата по-долу са представени няколко типа на съществителните имена от мъжки род без окончание на формата за ед.ч., които са обособени в резултат от приложените критерии. Те отразяват различията при начините на образуване на множествено число, наличието на т.нар. бройна форма, мястото на ударението, наличието на дублетност:

Таблица 1.

	Окончание за ед.ч.	Чл. форма за ед.ч.	Окончание за мн.ч.	Членувана форма за мн.ч.	Форма след числителни и думи за количество	Звателна форма	Грамматичен род
1	-Ø стѣлб	-ѣт -а	-(ов)е стѣлбове	-(ов)е-те	-а	-е	Съществителни от м.р. <i>стѣлб</i> , <i>клон</i> (1), <i>лист</i> (1)
...	-Ø вожд	-ѣт -а	-(ов)е вѣждове	-(ов)е-те	-(ов)е	-е	Съществителни от м.р. <i>вожд</i> , <i>шеф</i> , <i>принц</i>
...	-Ø вол	-ѣт -а	-(ов)е / -(ѡв)е вѡлове и волѡве	-(ов)е-те / -(ѡв)е-те	-а	-е	Съществителни от м.р. <i>джоб</i> , <i>стол</i> , <i>мост</i> , <i>вол</i> , <i>кол</i> , <i>грош</i> , <i>двор</i>
...	-Ø град	-ѣт -à	-(ов)ѐ градѡвѐ	-(ов)ѐ-те	-а	-е	Съществителни от м.р. <i>плод</i> , <i>град</i> , <i>врат</i>
...	-Ø род	-ѣт -à	-(ов)е/ -(ѡв)ѐ рѡдове и родѡвѐ	-(ов)е-те/ -(ѡв)ѐ-те	-а	-е	Съществителни от м.р. <i>дом</i> , <i>род</i>
...	-Ø дѣжд	-ѣт -à	-(ов)ѐ дѣждѡвѐ	-(ов)ѐ-те	-	-е	Съществителни от м.р. <i>дѣжд</i>
...	-Ø мѣж	-ѣт -à	-ѐ мѣжѐ	-те	-ѐ	-о	Съществителни от м.р. <i>мѣж</i>
...	-Ø син	-ѣт -à	-(ов)ѐ синовѐ	-(ов)ѐ-те	-овѐ и -а	-е	Съществителни от м.р. <i>син</i>
...	-Ø другар	-ят -я	-и другàри	-те	-и	-ю ('у)	Съществителни от м.р. <i>другар</i> , <i>титуляр</i> , <i>учител</i>

Като се приложат последователно основните и допълнителните критерии за обособяване на типовете, съществителните от мъжки род попадат в над 100 типа предвид техните особености. При съществителните имена от женски и от среден род типовете са значително по-малко. В класа на съществителните имена влиза и един особен тип, който включва имена, които са по произход прилагателни, обаче функционират като съществителни имена и притежават всички техни характеристики, но същевременно запазват характерната особеност на прилагателните имена при членуване да получават разширение на основата – (и)ят: *непознат – непознатият*.

В Таблица 1 не са показани типовете, които се обособяват въз основа на допълнителни характеристики като звукови промени, различия в бройната форма или липса на такава форма. Например при съществителните от типа *народ – народът – народи – народите* – (два) *народа – народе* парадигмата е пълна и не се наблюдават звукови промени; при типа *солист – солисти* – (двама) *солисти* формата след числително име съвпада с формата за мн.ч. и това е основанието за обособяването му в отделен тип (отново парадигмата е пълна); вече при типа *език – езици – езиците* – (два) *езика* се наблюдава звукова промяна, а при типа *прахоляк – прахоляци – прахоляците* – Ø основанието за обособяване е освен звуковата промяна и липсата на бройна форма (съществителното не се употребява след числително име). Изчерпването на типовете стига до съществителни, които имат например само форма за ед.ч. Въпреки че не се изменят по число или им липсва друга основна характеристика за класа (може и да не се членуват), те се причисляват към класа на съществителните имена (дори да са представени от една-единствена форма), ако синтактичните връзки, в които участват, разкриват принадлежността им към този клас, например начин на функциониране и съчетаемост с лексеми от други класове.

Акцентната дублетност може да е свързана със звуковите промени във формите, както е при ятовия преглас – *място* и *местò*, но мн.ч. само *местà*; *стрѣха* и *стрехà*, но мн.ч. само *стрехи*. Дублетността обаче няма системен характер – както акцентната, така и при образуването на форми, т.е. ако при една дума се проявява дадена характерна особеност, тя може да не е характерна за същата основа като съставка на друга сложна дума, например *място* и *местò*, но само *паркомѣсто*, *хери* – *херицове*, но *мегахери* – *мегахерици* и *мегахерицове*. При *мегахери* образуването на сложна дума е условие да се появи и друго окончание освен характерното за едносричните съществителни от м.р. с разширение на основата – *ове* и затова думата не попада в един и същи тип с *хери*.

По отношение на т.нар. бройна форма също има други особени типове, при които могат да се употребят две форми след числителни имена, например в отделен тип попада съществителното име *син* – при него е допусната в книжовния език употребата на специална бройна форма (наред с формата за обикновено множествено число), въпреки че назовава лица: (*двама*) *сина/синове*. Нормативен проблем има и при друг частен случай – думата *човек*. При това съществително име в тълковния речник (РБЕ, 1977–2012) са дадени множество „форми“:

Човек – (*двама*) **човека/души* – *много човеци/хора*² – *човече/човеко!*

„Люде“ е отделна лексема, която принадлежи към типа съществителни, които нямат форма за единствено число, а формата (*двама*) *човека* не е част от книжовния език, въпреки нейната устойчива употреба в разговорната реч, затова съществителното име „човек“ при формалното описание е представено със следния набор от форми:

Човек – (*двама*) *души* – (*много*) *човеци/хора* – *човече/човеко!*

Примерът е показателен за смесването на форми на отделни лексеми, като случаят не е единичен, напр: *бодил*, мн.ч. *бодили*, отделна лексема е съществителното само с форма за мн.ч. *бодли*, която обаче е представена в тълковния речник при съществителното *бодил*.

Разбира се, напълно възможно е едно съществително име да има повече от една форма с едно и също граматическо значение, напр. две форми за множествено число, образувани по различен начин: *порой* – *порои* и *пороища*; *побой* – *побои* и *побоища*, *кръв* – *кръви* и *кръвища*, където формата за мн.ч. с разширение на основата (на *-ища*) се среща и при други типове съществителни, но като единствена: *път* – *пътища*. Форма, завършваща на *-ища*, може да е форма за мн.ч. и на дума от среден род: *плетище* – *плетища*, като е възможно в някои случаи да има омонимни форми, принадлежащи на различни лексеми: *край* – *краища* и *краище* – *краища*.

Смесването на форми на различни лексеми и „пренасянето“ им от една парадигма в друга се забелязва както в тълковни, така и в правописни

---

² В Речника на българския език формата *люде* се дава веднъж като форма за мн.ч. на *човек* и втори път – като отделна дума само в мн.ч. *люде*, за тези особености при лексикографското представяне и смесването на форми, принадлежащи на различни лексеми, отново ще стане дума.

речници. Например съществителното име от среден род *теле* има форма за множествено число *телета*, но както в правописния (ОПР, 2012), така и в тълковния речник (РБЕ, 1977–2012) думата е представена по следния начин: *теле*, мн.ч. *телета* и *телци*. Формата *телци* принадлежи на парадигмата на отделна лексема – на съществителното име от мъжки род *телец*, която се посочва като остаряло название на *теле*.

На едно граматическо значение може да съответстват повече от една форма (като се изключат случаите на недопустимо смесване на форми на различни лексеми). По-горе стана въпрос за съществителни имена с две форми за множествено число, към тях могат да се добавят още някои отглаголни съществителни като *четене* – мн.ч. *четения* и *четенета*, както и други съществителни от среден род *житие* – мн.ч. *жития* и *житиета*. Бяха споменати и съществители имена като *място* и *место*, мн.ч. само *места*; *стряха* и *стреха*, мн.ч. само *стрехи*, които имат две форми за единствено число поради звукови промени, свързани с ятовия преглас. И при типовете с две форми за единствено число причините също могат да бъдат словообразователни: *гост/гостенин* – *гости*; *тиран/тиранин* – *тирани*. Тези форми са напълно равностойни, биха могли единствено да имат разлика в стилистичната си употреба, но това не е релевантен критерий при формалното им описание.

От типовете с непълна парадигма са съществителните имена, които нямат форма за единствено или за множествено число – съществителните *singularia tantum* и *pluralia tantum*. От съществителните имена без форма за множествено число има отделен тип, при който има бройна форма, т.е. форма за множествено число се среща само след числителни, например *синчец* – (два) *синчеца*, към този тип спадат още *здравец*, *замах*, *прашец* и др. От съществителните имена *singularia tantum* се обособяват различни типове според това дали лексемите имат само форма за ед.ч. – членувана и нечленувана, или имат и бройна форма. Тази особеност – липсата или наличието на бройна форма, е релевантна за обособяването на типове и при съществителните имена *pluralia tantum*. При тях отново има обособяване на типове според това дали съществителното име може да се употребява и след думи за количество, срв.: *въглища* и *дечица* – *въглища* е събирателно съществително, което има само форма за множествено число – членувана и нечленувана, докато *дечица* може да се употребява след числителни – *две дечица*, *няколко дечица*, но не може **две въглища*, **няколко въглища*.

Таблица 2.

Окончание за мн.ч.	Бройна форма	Членувана форма за мн.ч.	
-а	-	-та	Съществителни само в мн.ч. <i>въглища</i>
-а	-а	-та	Съществителни само в мн.ч. <i>дечица</i>
-à	-	-та	Съществителни само в мн.ч. <i>очилà</i>
-и	-	-те	Съществителни само в мн.ч. <i>финанси, трици</i>
-и	-и	-те	Съществителни само в мн.ч. <i>окови, мощи, броколи</i>
-и / -й	и / -й	-те	Съществителни само в мн.ч. с акцентна дублетност: <i>клеци, плеци</i>
-й	-й	-те	Съществителни само в мн.ч. <i>дедй, предцй</i>
-й	-	-те	Съществителни само в мн.ч. <i>парй</i>
-è	-è	-те	Съществителни само в мн.ч. <i>хрилè</i>

От типовете с дефективна парадигмата най-често се срещат типове, при които съществителното име има само една форма: формата за ед.ч. при съществителните *singularia tantum*, а при съществителните *pluralia tantum* – формата за мн.ч.; когато тези форми могат да се членуват, парадигмата съответно съдържа две форми, а когато имат и бройна форма, парадигмата включва набор от три форми. От Таблица 2. (за удобство в таблицата не са дадени останалите колони за формите, които липсват, т.е. „клетките“ са празни) се вижда, че при съществителните *pluralia tantum* нечленуваната форма за мн.ч. и бройната форма са омонимни. Интересен е типът, който съдържа само една форма и тя е звателната форма. В този тип попада *друже*. Само една форма – нечленувана в единствено число, имат съществителните собствени за географски обекти: *Русе, Добрич*, някои от тях имат и звателна форма: *България*, по-рядко и форма за множествено число. В парадигмата на съществителните собствени имена на лица липсва членувана форма за ед.ч.: *Иван – Ø – Ивановци – Ивановците* – (двама) *Ивановци – Иване*; *Мария – Ø – Марии – Мариите – Марийо*. За разлика от тях умалителните от женски имена могат да се членуват и в ед.ч. (*Ани – Анито*).

Омонимни форми се срещат при някои съществителни имена от среден род, например *клон*¹ и *клон*², *рог*¹ и *рог*², *лист*¹ и *лист*² са форми за единствено число на различни лексеми, при които формите за множествено число са различни и те съответно попадат в различни типове. При някои от тях има омонимни форми и за множествено число (вж. Таблица 3).

Част от тези съществителни имена с омонимни форми са представени в лексикографските справочници като една лексема с няколко значения. Ето пример за лексикографско представяне на лексемата *клон*. Само в първото посочено значение формата за множествено число е *клони*: 1. Надземна част на дърво или храст, която се отделя встрани от стъблото. В останалите посочени значения на думата формата за множествено число е *клонове*: 2. Част от нещо, което се раздвоява или отделя от основното цяло; дял, разклонение. 3. Част, дял от стопанската дейност, науката, изкуството и под.; бранш, отрасъл. 4. Население или език като отделна част, дял от по-голяма общност.³

При формалното описание на типовете се дават две отделни лексеми: *клон*¹ – мн.ч. *клонове* и *клон*² – мн.ч. *клони*, и по това то се различава съществено от съществуващото представяне в тълковните и в правописните речници, където двете форми за множествено число се дават като дублетни (за разлика от думата *лист* – речниците описват две омонимни в единствено число лексеми). Такова разделение не се прави и в споменатите формални описания, правени за българския език (Кръстев, 1990; РППП, 1998), които също представят формите като отнасящи се към една лексема. Граматичното описание за целите на *Нормативната граматика* обаче съотнася различните форми, при които е налице различна референция, към отделни лексеми – „дублетните“ форми за множествено число не са функционално заменими, тъй като назовават различни предмети. Същата особеност се наблюдава и при съществителните имена от среден род – *коляно*, *рамо* и *крило*. Ето как това се отразява при определянето на типовете:

---

³ Значенията са дадени според Речника на българския език, където е отбелязано, че в значенията 2,3 и 4 формата за множествено число е само *клонове*. Различната референция между първото значение (може да се нарече буквално) и останалите е очевидна.

Таблица 3.

	Окончание за ед.ч.	Чл. форма за ед.ч.	Окончание за мн.ч.	Членувана форма за мн.ч.	Форма след числителни и думи за количество	Звателна форма	Граматичен род
1	-Ø	-ът -а	-(ов)е клòнове	-(ов)е-те	-а	-е	Съществителни от м.р. <i>стълб, клон (1), лист (1)</i>
	-Ø	-ът -а	-(ов)е рòгове	-(ов)е-те	-а	-	Съществителни от м.р. <i>рог (1)</i>
...	-Ø	-ът -а	-и клòни	-те	-а	-е	Съществителни от м.р.] <i>народ, клон (2)</i>
...	-Ø	-ът -а	-à /-и листà и листи	-те	-а	-е	Съществителни от м.р. <i>лист (2)</i>
...	-Ø	-ът -а	-(ов)е/ -à рòгове и рогà	-(ов)е-те	-а	-	Съществителни от м.р. <i>рог (2)</i>
...	-о	-то	-à коленà	-та	-à	-	Съществителни от ср.р. <i>лято, коляно (1) Я->Е</i>
	-ò	-то	-à крилà	-та	-à	-	Съществителни от ср.р. <i>бюро, писмо, пиршество, печиво, крило (1)</i>
...	-о	-то	-(ен)à -(ен)è раменà и раменè	-та и -те	-à	-	Съществителни от ср.р. <i>рамо (1)</i>
...	-о	-то	-(ен)-à рамена	-та и -те	-à	-	Съществителни от ср.р. <i>рамо (2)</i>
...	-ò	-то	-à / -è крилà и крилè	-та и -те	-à	-	Съществителни от ср.р. <i>крило (2)</i>
...	-о	-то	-à / -à̇ коленà и коленè	-та и -те	-à	-	Съществителни от ср.р. <i>коляно (2) Я->Е</i>

Друг проблем, който намира отражение при формалното описание на типовете, е причисляването на съществителните към един или друг род. Въпреки че критерият е формален и думите с едно и също окончание (или липса на окончание) и еднакво формоизменение, с еднаква пълнота на парадигмата, следва да бъдат в един тип, съгласуването се явява белег за определянето на рода и възниква нормативен проблем, който невинаги намира решение въз основа на лексикографското представяне на думите. Съществителни имена с колебания в рода – най-вече мъжки/среден, са най-често чужди думи, на които формално се приписва среден род, а когато

назовават лица – мъжки род, например *аташе*. В българския език съществува група думи, които назовават както лица от мъжки пол, така и лица от женски пол – на тях се приписват два граматически рода – мъжки и женски, което позволява и двойно съгласуване според употребата, напр. *Той е мой роднина/Тя е моя роднина*. Но при думите от чужд произход, на които се приписва само мъжки род, граматически е възможно само съгласуване в мъжки род, което в практиката води до противоречия, когато с думата се назовава лице от женски пол. Съгласуването с определение в женски род е показателно за колебанията в рода на думата и за необходимостта от маркиране на пола на лицето, който не съвпада с граматическия род на думата. При названия на лица е възможно колебание дори между трите рода – мъжки, среден и женски род, напр. *гуру: моят гуру* (граматично), *моего гуру* (според формалния завършек, характерен за чужди думи от среден род), *моеята гуру* (според пола на лицето – жена). Колебанията при съгласуване сочат за конфликт между традицията на подобни думи от чужд произход, назоваващи лица, да се приписва граматически мъжки род, и необходимостта да се съгласуват с определение, когато назовават лице от женски пол. В такъв случай съгласуването в среден род, т.е. според формалния завършек, който е характерен за други думи от ср.р. (*какаду, кьопоолу*), е по-приемливо от съгласуването в мъжки род. Решението на проблема вероятно е в посока на различно представяне на думите спрямо лексикографската традиция, като двуродовостта ще засегне по-широк кръг от думи. През последните години с все по-динамичното навлизане на чужди думи с проблем при съгласуването зачестяват и изследванията върху проблема, който има дълга история в научната литература, но ще споменем само някои от най-новите публикации. В *Българска граматика. Морфология* Р. Ницолова определя съгласуването в ср.р. на думи от типа на *аташе* като разговорни, т.е. като стилистично маркирани. От друга страна, се изтъква фактът, че „отделни съществителни от тази група могат да означат жена и тогава биха допуснали съгласуване на определението в ж.р.: *новоназначената аташе*“ (Ницолова, 2008, с. 57). През последните години изследвания по въпроса има и Ст. Буров, който прави и паралел с подобно явление при съгласуването в руски (Буров, 2016). Противоречивата практика при съгласуването на тези думи с определения са обект на анализ в статията на И. Кунева (Кунева, 2015), за нови (тройни: в мъжки/среден/женски род) съгласувателни модели говори В. Сумрова (Сумрова, 2017). При формалното описание за целите на *Нормативната граматика*

тези съществителни имена се представят в отделен тип въз основа на синтактичен критерий, тъй като позволяват съгласуване в различен род според употребата.

Не само при съществителните имена, назоваващи лица, съществуват колебания в рода. За колебания в рода и за двойко съгласуване в мъжки и в женски род се говори при лексемите *газ*, *прах*, *грах*, *тор*, *тел*. При два от тези случая всъщност става дума за отделни лексеми с различни значения, които са от различен род: *газ*: *газът* (м.р.) – *газ*: *газта* (ж.р. с различно значение от *газ*, м.р.), и *прах*: *прахът* (м.р.) – *прах*: *прахта* (ж.р. с различно значение от *прах*, м.р.). Лексемите *грах* и *тор* са причислени към граматическия мъжки род и срещашите се употреби като думи от женски род са ненормативни, напр. членуване *грахта* или съгласуване *говежда тор*. По-специфичен е случаят с съществителното име *тел*, което е от мъжки род, но рядко в ограничен брой съчетания думата е от женски род: *бодлива тел*. В този случай не става въпрос за различни значения или за отделни лексеми, но думата е представена в отделен тип, тъй като има две членувани форми за единствено число – *телът* и *телта*.

Съществен е въпросът за окончанието на съществителните имена, тъй като това е първостепенният критерий при класифицирането им. Думите от чужд произход, които завършат на гласна като У или И, са представени като типове с нулево окончание на формата за единствено число. Като думи с нулево окончание – завършват на гласна, но тя е част от корена, се представят и в различни граматични трудове и описания. При *кенгуру* обаче се образува форма за множествено число по два начина – *кенгурута* и *кенгура* – и от втората форма се вижда, че крайната гласна вече започва да функционира като окончание. Някои от тези съществителни имена от чужд произход се адаптират към тип, който съдържа по-малко думи, а не към по-многобройния, напр. *фламинго* няма форма за множествено число на А, а на И: *фламинги*. Немалка част от тях имат и ограничено формоизменение: *евро* (ед.ч.) – *еврото* (чл. ед.ч.) – *евро* (мн.ч.) – *еврото* (чл. мн.ч.); *буржоа* (ед.ч.) – *буржоата* (чл. ед.ч.) – *буржоа* (мн.ч.) – *буржоата* (чл. мн.ч.) – (двама) *буржоа*; *янки* (ед.ч.) – Ø – *янки* (мн.ч.) – *янките* (чл. мн.ч.) – (двама) *янки*. Разликата между тези съществителни и съществителните *singularia tantum* е, че първите имат омонимни форми за различните граматически значения (повечето клетки се запълват от форми, които съвпадат), а вторите – само една, две или най-много три форми, а за останалите граматически значения нямат форма (повечето клетки са празни).

Звателните форми в българския език не се употребяват широко. При личните имена, чието окончание позволява образуването на такава форма, те се употребяват, но някои са стилистично маркирани, напр. женските имена, които имат звателна форма на О: *Елено, Марийо* – схващат се като разговорни или изразяващи грубост, докато звателните форми на Е се приемат за неутрални: *Милке*. Звателните форми могат да бъдат и белег за фамилиарност между общуващите, затова при по-официално общуване, когато е допустима употребата на лично име, невинаги то се използва с неговата звателна форма особено когато се използва и учтивата форма, например: *Здравейте, Петър*. Въпросът за употребата на звателните форми засяга и останалите съществителни нарицателни имена. При някои от тях, предимно в художествената литература, се използва звателна форма: *ветре* и др., също и при съществителните нарицателни имена, назоваващи лица: *кмете, учителю, войводо*. Въпреки че звателната форма не се използва при голяма част от имената, тя може да се образува и дори да се употреби епизодично. Това е и причината тази форма да се смята за част от парадигмата на съществителните имена и да се включва в различни справочници – речници и граматика. И в това отношение обаче практиката е разнообразна – Б. Кръстев представя звателни форми предимно при съществителни имена, назоваващи лица, в РППП (1998) формите са представени последователно при всички типове, като допълнително основание за обособяването на тип е по-честата или изключително рядката възможност да се употреби звателната форма, но критерият честота на употреба е твърде субективен. Един от възможните подходи при настоящата работа е да се възприеме двудялба на типовете – типове съществителни имена от мъжки и женски род, които имат звателна форма (независимо дали е често употребявана, или по-рядко), и типове от мъжки и женски род без звателна форма – при тези типове без звателна форма ще попаднат съществителните, чийто завършек не позволява образуването на такава форма, както и тези, при които тя е неупотребима. За средния род тази характеристика е ирелевантна. При звателните форми също е налице нормативният проблем с дублетността. При някои от съществителните имена съществува конкуренция между две окончания, например за женски род О и Е: *птичке* и *птичко, господарке* и *господарко*, а също и при съществителни от мъжки род, някои от които бяха споменати по друг повод: *сине/синко, човече/човеко* и др. Не във всички случаи може да се определи кое е окончанието за формата,

което е условие за допускане на дублетност. Подобна конкуренция се наблюдава и в мъжки род при отделни съществителни: *пастире* и *пастирю*, *везире* и *везирю*. Наличието на мека съгласна пред окончанието за звателната форма също е критерий за отделяне на тип, когато тази мекост не се проявява в останалите форми от парадигмата: *петльо*, *орльо*, *козльо*, и в женски род: *песньо*⁴. Особен тип представляват и дублетните звателни форми на съществителните имена *цар* и *крал*, където е допуснатата форма с ударение върху окончанието, което не е характерно за тези форми: *цàрю* и *царю*, *крaлю* и *кралю*.

Таблица 4.

	Окончание за ед.ч.	Членувана форма за ед.ч.	Окончание за мн.ч.	Членувана форма за мн.ч.	Бройна форма	Звателна форма	Грамматичен род
...	-Ø	-ът -а	-и младежи	-те	-и	-о младежо	Съществителни от м.р. <i>младеж</i>
...	-Ø	-ът -а	-и хлапаци	-те	-и	-о хлапако	Съществителни от м.р. <i>хлапак</i> , <i>глукак</i> К -> Ц
...	-Ø	-ът -а	-и софиянци	-те	-и	-о софиянецо	Съществителни от м.р. <i>софиянец</i> изпада Е
...	-Ø	-ът -а	-й борци	-те	-й	-о борцецо	Съществителни от м.р. <i>борец</i> , <i>чужденец</i> изпада Е
...	-Ø	-ът -а	-й жребци	-те	-а	-о жребцецо	Съществителни от м.р. <i>жребец</i> изпада Е
...	-Ø	-ът -а	-й бегълци	-те	-й	-о беглецо	Съществителни от м.р. <i>беглец</i> вмятане на Ъ
...	-Ø	-ът -а	-й орли	-те	-а	-ьо (’о) орльо	Съществителни от м.р. <i>орел</i> , <i>петел</i> , <i>козел</i> изпада Е
...	-Ø	-	-(овц)и Ивановци	-те	-(овц)и	-е Иване	Съществителни от м.р. <i>софиянец</i> изпада Е
...	-Ø	-ят -я	-è царè	-те	-è	-ю (’у) цàрю и царю	Съществителни от м.р. <i>крал</i> , <i>цар</i>
...	-я	-та	-й земй	-те	-й	-ьо (’о) земьо	Съществителни от ж.р. <i>жаба</i>
...	-Ø	-та	-и песни	-те	-и	-ьо (’о) песньо	Съществителни от ж.р. <i>песен</i> изпада Е

⁴ Формата се среща рядко – в художествената литература предимно, тя е регистрирана и в РППП (1998).

От Таблица 4. се вижда, че някои типове се обособяват въз основа на особеност, която се появява едва при звателната форма, срв.: *орел* и *жребец* – и двете лексеми са без окончание в ед.ч., при образуване на множествено число изпада Е, ударението се мести върху окончанието: *орли* и *жребици*, а мекостта на съгласната пред окончанието на звателната форма разграничава *орел*, *петел*, *козел* от типа, в който попада *жребец*.

Формалното описание на флективните типове има за цел точно и изчерпателно представяне на лексемите от класа на съществителните имена чрез последователно прилагане на всички релевантни критерии към пълния набор от форми. На този подход се разчита за решаване на някои теоретични въпроси и за преодоляване на неточности или непълноти на предходни описания, което е от особена важност предвид подчертания нормативен характер на разработваната граматика.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Буров, С. (2016). Граматичните аспекти на маскулинизацията. In А. Кочева, *Професор Иван Кочев – живот, отдаден на езикознанието: Юбилеен сборник* (pp. 25–32). София: Издателство на БАН „Проф. М. Дринов“.
- Граматика на съвременния български книжовен език* [ГСБКЕ]. (1983). София: Издателство на БАН.
- Кръстев, Б. (1990). *Морфологията на българския език в 187 типови таблици*. София: Наука и изкуство.
- Кунева, И. (2015). Случаи на колебания при съгласуване. *Български език*, 62(1), 75–82. София: Институт за български език при БАН.
- Малджиева, В. (2009). Български език. In П. Предрага (Ed.), *Южнословенски јазици: Граматичке структуре и функције* (pp. 19–149). Београд: Београдска књига.
- Ницолова, Р. (2008). *Българска граматика: Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Официален правописен речник на българския език* [ОПР]. (2012). София: Просвета.
- Речник за правоговор, правопис и пунктуация* [РППП]. (1998). София: Атлантис – КЛ.
- Речник на българския език* [РБЕ]. (Vols. 1–14). (1977–2012). София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“. Retrieved from <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>

- Станчева, Р., Томов, М., Паскалев, Н., Кунева, И., & Микова, Л. (2017). Формално описание на инвентара от граматични средства в българския език (като етап от разработването на нормативна граматика). In Т. Александрова & Д. Благоева (Eds.), *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 15–16 май 2017 година) (Pt. 2, pp. 107–111). София: Институт за български език проф. Любомир Андрейчин, Българска академия на науките.
- Сумрова, В. (2017). Този джипи/тази джипи/това джипи, или за колебанията рода на заемките. *Български език*, 64(2), 34–46.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Burov, S. (2016). Gramatichnite aspekti na maskulinizatsiata. In A. Kocheva, *Profesor Ivan Kochev – zhivot, ot daden na ezikoznaniето: IUbileen sbornik* (pp. 25–32). Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. M. Drinov”.
- Gramatika na süvremenniiа bülgarski knizhoven ezik* [GSBKE]. (1983). Sofia: Izdatelstvo na BAN.
- Krústev, B. (1990). *Morfologiiata na bülgarskiiа ezik v 187 tipovi tablitsi*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Kuneva, I. (2015). Sluchai na kolebaniia pri süglasuvane. *Bülgarski ezik*, 62(1), 75–82. Sofia: Institut za bülgarski ezik pri BAN.
- Maldzhieva, V. (2009). Bülgarski ezik. In P. Predraga (Ed.), *Južnoslovenski jezici: Gramatičke strukture i funkcije* (pp. 19–149). Beograd: Beogradska knjiga.
- Nitsolova, R. (2008). *Bülgarska gramatika: Morfologiiа*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Okhridski”.
- Ofitsialen pravopisen rechnik na bülgarskiiа ezik* [OPR]. (2012). Sofia: Prosveta.
- Rechnik na bülgarskiiа ezik* [RBE]. (Vols. 1–14). (1977–2012). Sofia: Akademichno izdatelstvo “Prof. M. Drinov”. Retrieved from <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>
- Rechnik za pravogovor, pravopis i punktuatsiia* [RPPP]. (1998). Sofia: Atlantis – KL.
- Stancheva, R., Tomov, M., Paskalev, N., Kuneva, I., & Mikova, L. (2017). Formalno opisane na inventara ot gramatichni sredstva v bülgarskiiа ezik (kato etap ot razrabotvaneto na normativna gramatika). In T. Aleksandrova & D. Blagoeva (Eds.), *Dokladi ot Mezhdunarodnata iubileina konferentsiia na Instituta za bülgarski ezik “Prof. Liubomir Andreichin”* (Sofia, 15–16 mai 2017 godina) (Pt. 2, pp. 107–111). Sofia: Institut za bülgarski ezik prof. Liubomir Andreichin, Bülgarska akademiia na naukite.
- Sumrova, V. (2017). Tozi dzhipi/tazi dzhipi/tova dzhipi, ili za kolebaniiaata roda na zaemkite. *Bülgarski ezik*, 64(2), 34–46.

Niektóre typy rzeczowników w języku bułgarskim ze względu na ich opis formalny

W artykule przedstawiono część formalnego opisu rzeczowników w języku bułgarskim. Opis został sporządzony na potrzeby *Gramatyki normatywnej współczesnego języka bułgarskiego*. Zaprezentowano przyjęte kryteria opisu oraz ich zastosowanie na wybranych przykładach. W szczególności omówiono przypadki wariacji form wewnątrz paradygmatu rzeczownikowego i przeanalizowano typy rzeczowników o „wadliwym” paradygmacie.

Słowa kluczowe: rzeczowniki, formy fleksyjne, opis formalny, gramatyka normatywna, język bułgarski

Some Types of Nouns in Bulgarian in View of their Formal Description

This article presents a part of the formal description of nouns in Bulgarian made for the purposes of the *Normative grammar of modern Bulgarian*. It reviews the descriptive approach that has been adopted and some issues that can be solved through its implementation. In particular, cases of variation of forms within the paradigm of the nouns as well as types of nouns with “defective” paradigm are discussed.

Keywords: nouns, inflection forms, formal description, normative grammar, Bulgarian language

Notka o autorce

Илиана Кунева (Илияна Кунева) (iliana.kuneva@gmail.com) – współczesna bułgarska językoznawczyni, adiunkt w Instytucie Języka Bułgarskiego Bułgarskiej Akademii Nauk. Współautorka opracowania *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* (2016); autorka artykułów: *Въпроси на съгласуването в научните граматика от първата половина на XX век* (2015), *Употреба на главни букви и кавички при транскрибирани*

собствени имена (2016), *Учитивата форма – история на кодификацията на нормите и съвременна практика* (2017). *Zainteresowania badawcze: współczesny język bułgarski, składnia, pragmatyka*.

Iliana Kuneva (iliana.kuneva@gmail.com) – modern Bulgarian linguist, Assistant Professor at the Institute of Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences. Co-author of *Официален правописен речник на българския език. Глаголи* [*Official spelling dictionary of the Bulgarian language. Verbs*] (2016); author of the articles: *Въпроси на съгласуването в научните граматика от първата половина на XX век* [*Issues of coordination in the sentence in scientific grammars of Bulgarian of the first half of the 20th century*] (2015), *Употреба на главни букви и кавички при транскрибирани собствени имена* [*The use of capital letters and quotation marks in proper names transcription*] (2016), *Учитивата форма – история на кодификацията на нормите и съвременна практика* [*The polite form – history of the codification of rules and contemporary practice*] (2017). Research interests: modern Bulgarian, syntax, pragmatics.